

YOZUVLAR TARIXI VA ULARNING SHAKLLANISH BOSQICHLARI

I.Davlatmurodov

*Nukus davlat pedagogika
instituti, tadqiqotchi*

Annotatsiya: *Yozuv ko'z bilan ko'radigan va kishilar o'rtasida o'ziga xos aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladigan grafik belgilar sistemasi bo'lib, uning jamiyatda o'ziga xos katta o'rni va xizmati bor, ya'ni yozuv ma'lum bir masofa bilan ajralgan odamlar orasidagi aloqalarni yaxshilashda, yozma adabiyotlarni va yozma adabiy tilni yuzaga keltirishda, ma'lum bir davrda yaratilgan madaniy-adabiy yodgorliklarni keyingi davrlarga etkazib berishda nihoyat darajada muhim rol o'ynaydi.*

Kalit so'zlar: *Yozuv, tarix, boshlang'ich uslub, shakllanish tarixi.*

Yozuvning paydo bo'lishi til qadar uzoq tarixga ega emas. Hozir bizga ma'lum bo'lgan tillarning yozuv tarixi o'n-o'n besh ming yildan oshmaydi. Ba'zi tillarda hozirgacha yozuv yo'q. Mas., Amerika qit'asidagi ayrim mahalliy aholi. Yozuv ehtiyoj tufayli paydo bo'ldi. Boshlang'ich davrlarda xotirada saqlab qolish vositasi tabiat predmetlari bo'lgan. Predmetlar simbolikasi shunday vazifani bajargan. Mas., qarama-qarshi qabila vakillarining navbatma-navbat trubka chekishi tinchlik simboli bo'lgan. Slovyan qabilalarida ilgari va hozir ham mehmonni non va tuz bilan kutib olish do'stlik va hurmat belgisidir.

Yozuv jamiyatning eng buyuk kashfiyotlaridan biri bo'lib, kishilik jamiyatining har tomonlama taraqqiyotida juda katta rol o'ynaydi. Yozuvning xabar etkazish imkoniyati tufayli turli masofadagi - dunyoning turli nuqtasida paydo bo'lgan yirik siyosiy, ilmiy, texnikaviy va adabiy voqealar barcha xalqlarning mulkiga aylandi.

Agar yozuv bo'lmaganida, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan yuksak madaniyat namunalari bizgacha etib kelmagan bo'lar edi. Xullas, harf yozuvi asosida paydo bo'lgan ilmiy simbolika tafakkur taraqqiyotini tezlashtirishda, fikrlash, o'ylash va isbotlashning yanada yuqori darajaga ko'tarilishida muhim rol o'ynadi va o'ynamoqda.

Tildagi uzoq yillar mobaynida yuz bergan fonetik, grammatik yaruslardagi o'zgarishlardan faqat yozuv tufayligina xabardormiz. Faqat yozuvini til evolyutsiyasi to'g'risidagi tasavvurimizni jonlantira olishi mumkin.

Agar yozuv bo'lmaganda, Mahmud Qoshg'ariy, Yusuf xos Hojib, Ahmad Yugnakiy, Lutfiy, Alisher Navoiy singari buyuk siymolarning donishmandona fikrlaridan bahramand bo'la olmas edik.

Yozuvning yutug'i: tilda bo'lmagan imkoniyatlar yozuvda yuzaga chiqadi. Ammo u tilning to'liq aksi emas, balki shartli va sun'iy aksidir.

Yozuv tilga nisbatan kam o'zgarib, uning vazifasi ham bir muncha chegaralangandir. Jamiyatning kelgusi taraqqiyotida radio va televizion, internet aloqa vositalari kabi yozuvdan ustunroq bo'lgan yangi vositalar ham yuzaga kelishi mumkin.

Yozuv o'z-o'zidan paydo bo'lmay, balki ma'lum bir ehtiyoj va zarurat asosida fikrni uzoq masofaga etkazish yoki keyingi avlodlarga qoldirish talabi bilan yaratilgan. Uning o'ziga xos xarakterli belgilari bor

1. Yozuv mustaqil va asosiy aloqa vositasi bo'lolmaydi, yordamchi vosita hisoblanadi.
2. Nutqni uzoq masofaga etkazish va keyingi davrlarga qoldirish uchun xizmat qiladi. Grafik belgilar yozuvning asosiy qurolidir.

Demak, yozuv ko'z bilan ko'radigan va kishilar o'rtasida o'ziga xos aloqa vositasi bo'lib xizmat qiladigan grafik belgilar sistemasi bo'lib, uning jamiyatda o'ziga xos katta o'rni va xizmati bor, ya'ni yozuv ma'lum bir masofa bilan ajralgan odamlar orasidagi aloqalarni yaxshilashda, yozma adabiyotlarni va yozma adabiy tilni yuzaga keltirishda, ma'lum bir davrda yaratilgan madaniy-adabiy yodgorliklarni keyingi davrlarga etkazib berishda nihoyat darajada muhim rol o'ynaydi. Olimlar yozuvning paydo bo'lishi va ahamiyati to'g'risida maxsus asarlar yozishgan. Masalan, Abu Nasr Forobiy Aristotelning «Ritorika» asariga yozgan sharhida yozuv tizimi, uslubiyat haqidagi fikrlarida o'z ifodasini topgan. U tilshunoslikning mundarijasini olti bo'limdan iborat deb belgilaydi va beshinchisi «yozuv qonunlari va to'g'ri talaffuz (orfoepiya) haqidagi fan» ekanligini ta'kidladi. Bundan tashqari olim «Kitob fi sanoat al-kitoba» («Yozuv san'ati haqida kitob»), nomli asar yozgan.

Abu Rayhon Beruniy tilshunoslikning ko'p masalalari qatorida yozuvning ahamiyati haqida ham atroflicha fikr yuritadi. U til va yozuvning munosabati haqida shunday yozadi: «Agar insondagi so'zlash quvvati hamma joyga shamol kabi yoyiluvchi bo'lmaganda edi va zamonlardan zamonlarga nafaslar singari o'tuvchi xat yozish san'atini keltirib chiqarmaganda edi, o'tmish zamonning xabarini, ayniqsa, uzoq zamonlar o'tganda hozirgi zamon tillariga qanday ko'chirib bo'lar edi?» Beruniy ayrim mutaassib kishilar arab yozuvini Alloh tomonidan yuborilgan, deb ilohiy tus berayotgan bir paytda, har qanday yozuv kabi bu yozuv ham insoniyatning kashfiyoti ekanligini e'tirof etadi. Lekin bu yozuvda ancha noqisliklar bor ekanligi, shuning uchun ham grek, lotin, hind tilidagi asarlarning

arab tiliga qilingan tarjimalarida ayrim nomlarni to'g'ri ifodalash qiyin, shu tufayli ko'p nomlar g'aliz berilishini bayon qiladi. Olimning aytishicha, arab yozuvida «katta baxtsizliklar» bor. Unli fonemalarning ifodalanmasligi, ko'p harflarning bir-biriga o'xshashligi va ularning ayrim nuqtalar orqaligina farqlanishi qator qiyinchiliklarga olib keladi.

V. Gumbol'dt shundan keyingi davrlarda «Harf yozuvi va uning til qurilishi bilan aloqasi haqida»(1824) kabi asarlar yozgan. Yozuv o'zining taraqqiyotida turli bosqichni bosib o'tgan. Dastlab buyumlardan *mnemonika* yoki «eslatuvchi» vositalar sifatida foydalanish zamonaviy yozuvga olib keluvchi mashaqqatli uzoq yo'ldagi birinchi qadam bo'ldi. Ammo bu vositalar fikrni uzatmas, balki uni faqat eslatardi. Masalan, arqon, chilvir, ip, kanoplarni xilma-xil rangga bo'yash, ularga turli tugunchalar qilish bilan ayrim voqeani, fikr-istaklarni o'zlaridan uzoqda turuvchilarga nutqsiz etkazganlar. Biror narsani eslab qolish odati shundan qolgan. So'ngra buyumlarga aniq ma'no berila boshlagan. Buyumga ma'no birkiritib qo'yishning bu usuli «buyumli yozuv» deb atalgan.

O'tmishda, hozirgi zamon yozuvlari bo'lmagan davrlarda, odamlar ba'zi hodisalar va voqealarni uzoq masofaga etkazish niyatini yoki zamonda (vaqtda) abadiylashtirish maqsadlarini jonli va jonsiz narsalarning rasmini chizish orqali amalga oshirganlar. Bunday yozuv *piktografik yozuv* deb nom olgan.

Turli voqea, narsa-predmetlarning rasmlarini chizib, o'zlarining fikr va istaklarini bildirishgan. Ana shunday turli narsa-predmet va voqealarni bildiradigan rasmlar *piktografik* (pictus – chizilgan, grafo – yozaman) *yo'zuv* deb ataladi.

Piktografik yozuvda har bir rasm bir tushunchani ifodalaydi. Masalan, besh qayiq, baliqchi qush, otliq kishi, toshbaqa, quyosh rasmi berilgan. Uning mazmuni quyidagicha: Qabila boshlig'i otda yo'l boshlamoqda. Qayiqda 50 kishi va qabila boshlig'ining Baliqchi ismli safdoshi bor. Ko'lda uch kun suzib, quruqlikka chiqqanlar.

Piktografik yozuv asta-sekin takomillashib, *ideografik* (idea – tushuncha, grafo - yozaman) *yo'zuv* paydo bo'ldi. Uni *logografik* (logos – so'z) *yo'zuv* deb ham yuritadilar. Bunda tildagi har bir so'z o'z simvoliga ega bo'ladi. Masalan, qadimgi arablar «yuz ming» sonini itbaliqning shakli orqali izohlashgan. Logografik yozuvning bir ko'rinishi mixxatdir. Bu yozuv qadimgi Mesopotamiyada qo'llanilgan.

Logogrammaning piktogrammadan farqi shundaki, piktogramma bevosita predmetni aks ettiradi, logogramma so'zning ma'nosini izohlaydi. Demak,

logogramma bevosita predmet shakli bo'lmay, u so'z ma'nosini aks ettiruvchi shartli belgidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Khodjaniazov, E., Xudayarova, M. T., Yuldasheva, S. S., Buranova, S. M., & Kabulova, D. S. (2020). HISTORICAL BACKGROUND OF FOOD NAMES IN UZBEK DIALECT IN KARAKALPAKSTAN REGION. *Journal of Critical Reviews*, 7(18), 3564-3570.
2. Allambergenov, H. (2023). Innovative ways to teach the life and work of Rashod Nuri Guntekin in literary education. *The Peerian Journal*, 18, 25-29.
3. ДАВЛАТМУРОДОВ, И. (2021). УЛУҒБЕК ҲАМДАМНИНГ “ТЎЛИН ОЙ ҚИССАСИ” ҲИКОЯСИДА ЛИРО-РОМАНТИК ТАЛҚИН ЯХЛИТЛИГИ. ТА'ЛИМ ВА RIVOJLANISH Tahlili ONLAYN ILMIY JURNALI, 1(5), 140-142.
4. Давлатмуродов, И. Р. (2023). УЛУҒБЕК ҲАМДАМНИНГ «ОЛИСДАГИ ДИЛНУРА» ҲИКОЯСИДА ПСИХОЛОГИК ТАҲЛИЛ ЎЗИГА ХОСЛИГИ. *SCIENCE TIME JOURNAL*, 1(1), 80-87.
5. Давлатмуродов, И. Р. (2023). ЯНГИЛАНАЁТГАН ҲОЗИРГИ ЎЗБЕК ҲИКОЯЧИЛИГИДА ФАЛСАФИЙ-ЭСТЕТИК МУШОҲАДА ТАЛҚИНИ. *SCIENCE TIME JOURNAL*, 1(1), 103-110.